

השתתפות בהגרלות מפעל הפיס

עזריאל לאופר בוגר מחזור ז'

פתיחה

מפעל הפיס הוא חברה המפעילה מספר סוגי הגרלות במדינת ישראל. קיים שוני באופן ביצוע הגרלות אלו אך המכנה המשותף לכולן הוא שהמשתתף משלם מראש על השתתפותו בהגרלה והשתתפות זו מקנה לו סיכוי (נמוך) לעלות בגורל ולזכות בפרס כספי. כמו כן, לא קיימת דרך אמיתית להעריך מראש מה יעלה בגורל (בניגוד להימורי ספורט בהם ניתן במידה מסוימת להעריך מראש שקבוצה טובה יותר תנצח במשחק).¹ יש לציין כי חלק ניכר מהכנסות מפעל הפיס מההגרלות מופנה לתמיכה במיזמים קהילתיים שונים כגון: הקמת מרפאות, אולמות ספורט, כיתות לימוד וכיו"ב. האם השתתפות בהגרלות אלו מותרת על פי ההלכה? במאמר זה נעיין בסוגיה החל מהמשנה והגמרא ועד דעת פוסקי דורנו.

סוגיית הגמרא

המשנה במסכת סנהדרין (פ"ג מ"ג) מונה פסולי עדות, וכך נאמר בה:

ואלו הן הפסולין: **המשחק בקוביא**, והמלווה בריבית, ומפריחי יונים, וסוחרי שביעית... אמר רבי יהודה: אימתי? בזמן שאין להם אומנות אלא היא, אבל יש להן אומנות שלא היא - כשרין.

הרמב"ם בפירושו למשנה מפרש מהו משחק בקוביא:

ואמר, המשחק בקוביא, והוא שחוק ידוע והוא הנקרא בערבי גר"ר ושרטנ"ג על תנאי שמשמין כספים למי שיעשה כך או שלא יעשה, שיקח אותן כפי שמסכימין באותו השחק.²

¹ ניתן לסווג את הגרלות מפעל הפיס לשלושה ענפים עיקריים: א. רכישת כרטיס בו נדרש לנחש מספרים (כגון הגרלת הלוטו) או קלפים (צ'אנס). ב. רכישת כרטיס גירוד בו מודפס מספר תחת שכבת ציפוי (חיש גד). ג. השתתפות בתכנית המנויים בה משלמים עבור מספר קבוע שעשוי לעלות בגורל. במאמר זה לא חילקנו בין סוגי ההגרלות השונים.

² בהמשך נעסוק בהסברים לבעייתיות ההלכתית של המשחק בקוביא, אולם כבר כאן הרמב"ם נותן טעם רעיוני מדוע אדם זה פסול לעדות. בעצם, הרמב"ם מתמצת בקיצור נמרץ את חובתנו בעולם וכך הוא כותב בהמשך דבריו: "ואסור זה לפי שהוא מתעסק בדבר שאין בו תועלת לשוב העולם ומיסודי התורה שהאדם אין ראוי לו להתעסק בעולם הזה אלא באחד משני דברים: או בתורה, כדי שתשלם נפשו בחכמתה, או במלאכה, שתועיל לו בהתמדת המציאות או האומניות והסחורות, אלא שראוי למעט מאלו ולהרבות בתורה, כמו שאמרו רז"ל: לוי ממעט בעסק ועסוק בתורה".

דהיינו, אנו רואים שמשחק בקוביא הוא בעצם אדם העוסק בהימורים (ניחוש על איזו פאה תיפול הקוביה וכיוצא בזה, אם הוא צדק הוא ירוויח כסף ואם הוא טעה הוא יפסיד).

בגמרא (סנהדרין כ"ד ע"א) נחלקו לגבי הטעם שמשחק בקוביא פסול לעדות:

משחק בקוביא, מאי קא עביד? אמר רמי בר חמא: משום דהוה אסמכתא, ואסמכתא לא קניא. רב ששת אמר: כל כי האי גוונא לאו אסמכתא היא, אלא לפי שאין עסוקין ביישובו של עולם.

כלומר, **רמי בר חמא** סובר שיש כאן אסמכתא.³ ומפרש לנו רש"י מהי אסמכתא:

היינו, דבר דאינו נותן לו מדעתו, אלא סומך על דבר שאינו, דסבור שהוא יכול לנצח ופעמים שמנצחין אותו.

כלומר אין כאן גמירות דעת של נותן הכסף ועל כן מי שמקבל את הכסף הוא גזלן והתורה אמרה: "אל תשת רשע עד".

לעומת רמי בר חמא, סובר **רב ששת** שהמשחק בקוביא פסול לעדות מפני שהוא לא עוסק ביישובו של עולם. אולם, יש לשאול מדוע אדם כזה יהיה פסול לעדות? מסביר רש"י שאדם זה לא בקיא בדינים ובמשא ומתן ולכן אינו ירא חטא. המאירי (על המשנה) משלים את דבריו ואומר שכמו שהמשחקים בקוביא רגילים לשקר באומנות שלהם ואינם מתגנים לבריות באותם שקרים, הם סוברים שלא יתגנו בשאר שקריהם, ולכן אנו חוששים שהם ישקרו בבית הדין.

סיבה נוספת שמביא המאירי וכן הטור (חושן משפט לד), היא שאדם שאינו מתעסק ביישובו של עולם אינו יודע את טרחת האדם אחר הממון ונקל בעיניו להעיד שקר להפסיד ממון חברו.⁴

פסיקה

בראשונים מצאנו שתי שיטות עיקריות לפסיקה בסוגיה. שיטת **הרמב"ם** כי משחק בקוביא הינו אסמכתא באופן מוחלט ולכן אסור משום גזל דרבנן ולעומתו שיטת **ראשונים** **אשכנז** (רא"ש, תוספות ומרדכי) כי משחק בקוביא איננו אסמכתא ועל כן איננו אסור ורק אם זו אומנותו היחידה של המשחק הוא יפסל לעדות.

³ הכוונה שיש כאן אסמכתא דלא קניא וכן לכל אורך המאמר.

⁴ לפי טעם זה אף אם יש לאדם הרבה כסף (ירושה וכדו') ואינו משתמש בכסף שהוא מרוויח מהקוביא יהיה פסול. וכן לצד השני, שאם יש לו אפילו מלאכה מועטת שאינה מספיקה לצרכיו יהיה כשר מכיוון שהוא יודע את הטרחה אחר הממון (סמ"ע שע, ג).

בהלכות עדות (פ"י ה"ד) מביא הרמב"ם את משנתנו: "ועוד יש שם רשעים שהן פסולין לעדות... וכן משחק בקוביא, והוא שלא תהיה לו אומנות אלא הוא...". לכאורה נראה מלשונו כי הוא פוסק כרב ששת, שפוסל משחק בקוביא בגלל שאינו עוסק ביישובו של עולם, אולם מהמשך דבריו מתפרש אחרת: "...הואיל ואינו עוסק ביישובו של עולם הרי זה בחזקת שאוכל מן הקוביא שהוא **אבק גזל**".⁵ כלומר, הרמב"ם פוסק שיש כאן מימד מסוים של גזל וכך אכן נראה מלשונו בהלכות גזילה ואבידה (פ"ו ה"ז): "דברים הרבה אסרו חכמים משום גזל והעובר עליהן הרי זה גזלן מדבריהם. כגון מפריחי יונים והמשחקים בקוביא", ובהמשך: "המשחק בקוביא... הרי זה גזל מדבריהם, אף על פי שברצון הבעלים לקח הואיל ולקח ממון חברו דרך שחוק והיתול הרי זה גזלן". אם כן, מדבריו אלו עולה כי הרמב"ם פוסק כרמי בר חמא שמשחק בקוביא פסול משום שזו אסמכתא, בסתירה לכאורה לדבריו בהלכות עדות שהאיסור הוא מאחר שלא עוסק ביישובו של עולם:

הכסף משנה (הלכות עדות פ"י ה"ד) מיישב קושיה זו על ידי העמדת המקרה בהלכות עדות במשחק עם הגוי שאין בו משום גזל⁶ או במשחק עם ישראל ללא מעות. בהמשך דבריו הוא מוכיח כי הרמב"ם פוסק כרמי בר חמא שמשחק בקוביא פסול מטעם אסמכתא.⁷

לעומת הרמב"ם, **התוספות** (סנהדרין כ"ד ע"ב ד"ה 'כל') סוברים כי אין אסמכתא במשחק בקוביא מאחר שתוצאות המשחק אינן תלויות בידו של המהמר, בשונה ממקרים אחרים של אסמכתא, הוא אינו בטוח שיזכה ולכן מקנה את הכסף בלב שלם:

אבל הכא גבי משחק בקוביא **דלאו בידו הוא כלל** אף על גב דגזים בתנאי שחוק שלו מכל מקום גמר ומקני דכיון שהוא יודע שאין בידו להרויח וידוע הוא שאחד מהם ירויח ודאי לא נתכוון להסמיך חבירו על דבר שאינו אלא גמר ומקנה לכך כי האי גוונא ודאי לאו אסמכתא היא.

ולמעשה מתירים משחק בקוביא בסיטואציות בהן המעות מונחות לפני המשחקים (שם כ"ו ע"ב ד"ה 'הלכה'):

⁵ לפי טעם זה גם אדם שיש לו מלאכה אלא שאינה מספקת לו לאכילתו ולשאר צרכיו וצריך לאכול גם כן ממה שמרוויח מהשחוק הרי זה פסול (סמ"ע שם).

⁶ לכאורה קשה שהרי לדברי הרמב"ם (הלכות גזילה ואבידה פ"א ה"ב) גזל הגוי אסור? מתרץ ערוך השולחן (חושן משפט רז, כג) שמדובר במקרה שאומר "אם תזכה תקנה מעכשיו", ובמקרה זה אין אסמכתא לדעת הרמב"ם (הלכות מכירה פ"א ה"ז).

⁷ מקור חשוב שעל פיו מבין הכסף משנה כי הרמב"ם פוסק כרמי בר חמא הוא הגמרא בשבת (קמ"ט ע"ב) העוסקת בחלוקת אוכל למסובים בשבת ואומרת: "מנה גדולה כנגד מנה קטנה אף בחול לאחרים אסור. מאי טעמא - משום קוביא".

הלכה כרבי יהודה דמכשיר בשיש לו אומנות בלא הוא וכן הלכה דמשחק בקוביא לאו אסמכתא היא ודווקא כשמעות שניהם על הדף שקורין אישקבי"ר בלע"ז שהמקום קנוי למי שהרויח לקנות המעות אבל אותם המשחקים באמנה אפילו הקנו זה לזה לא קנה דאסמכתא גמורה היא ואין קניין מועיל בה.

פסיקה דומה מופיעה גם ברא"ש (בבא מציעא ע"ד ע"א) ובמרדכי (סנהדרין תרצא).

בהלכות גזילה בשולחן ערוך (חושן משפט שע, א-ב) מובאת מחלוקת של המחבר והרמ"א בדין זה. ניתן לראות כי המחבר פוסק כשיטת הרמב"ם ואילו הרמ"א פוסק כשיטת התוספות:

יש דברים שאסרו חכמים משום גזל והעובר עליהם הרי זה גזלן מדבריהם מפריחי יונים ומשחקים בקוביא... הכל אסור וגזל מדבריהם הוא... הגה: אבל אם יש לו אומנות אחרת אפילו משחק עם ישראל אינו פסול... וכבר פשט המנהג כסברא אחרונה לשחוק בקוביא ואין פסול אלא מי שאין לו אומנות אלא הוא...

בהלכות אסמכתא (חושן משפט רז, יג) ניתן לראות באופן ברור כי היתר הרמ"א נובע מכך שבמשחק בקוביא אין יכולת לאף אחד מהצדדים להיות בביטחון גמור כי הוא ינצח ("לא בידוי") ולכן כל אחד מהצדדים מקנה את הכסף בלב שלם:

הגה... אבל אם אין בידו לגמרי ולא ביד אחרים כגון המשחק בקוביא וכיוצא בו שאינו יודע אם ינצח או לא ואפילו הכי התנה ודאי גמר ומקני מספק...⁸

ההבדל בין משחק בקוביא לסיכוי רווח והפסד במקרים אחרים

מהאמור לעיל נמצא כי יש מחלוקת מחבר ורמ"א לגבי דין משחק בקוביא. האם השתתפות בהגרלת מפעל הפיס נכנסת לגדר של משחק בקוביא? לפני שנכנס לעומק העניין נקדים ונאמר כי יש מקרים שבמבט ראשון נראים דומים מאוד להימורים ולאסמכתא, אך לאמיתו של דבר יש ביניהם הבדל מהותי. לדוגמה, המשנה הראשונה בפרק המפקיד (בבא מציעא פ"ג מ"א) מציירת מקרה בו אדם שומר על פיקדון והפיקדון נגנב מביתו. זכותו של השומר להישבע שלא פשע בשמירה ולהיפטר מתשלום, אבל הוא בוחר לשלם לבעלים את מחיר הקרן של הפיקדון שנגנב

⁸ בשני מקומות נוספים בשולחן ערוך יש התייחסות למשחק בקוביא: בהלכות חלוקת אוכל לסועדים בשבת על ידי גורל (אורח חיים שכב, ו) שם לא מובאת דעת הרמ"א ובאמת המג"א (שם ס"ק ח) מקשה מדוע פוסק המחבר שיש בכך גזל? ובהלכות פסולי עדות (חושן משפט לד, טז) שם פוסק המחבר כי משחק בקוביא פסול לעדות דווקא כשאין לו אומנות אחרת.

וכעת הוא נכנס למעין הגרלה: אם ייתפס הגנב הרי שהשומר ירוויח את הכפל (כי בתשלום הקרן הוא קונה את הפיקדון ונהיה הבעלים), ואם לא ייתפס הגנב אזי השומר הפסיד את מחיר הקרן ששילם. אם כן, הבחירה לשלם את הקרן היא סוג של הימור בו יש סיכוי להפסיד את מחיר ההשתתפות בהגרלה (תשלום הקרן) או להרוויח פי שתיים (תשלום כפל אם הגנב נתפס).

דוגמא שניה לעניין היא הסוגיה במכות (גי ע"א) לגבי זכות ספיקו וזכות ספיקה. מדובר על אישה אשר מוכרת את שטר כתובתה בטובת הנאה ללקוח מסוים. הלקוח נותן סכום מסוים (טובת הנאה) תמורת "כרטיס ההגרלה" שזו הכתובה של האישה. במקרה שהבעל ימות לפני האישה או יגרשנה - הרי שהלקוח יזכה בכסף הכתובה (שהוא גדול משמעותית מהסכום שהוא השקיע). לעומת זאת, במקרה שהאישה תמות לפני הבעל, בעלה אינו צריך לשלם את סך כתובתה ונמצא שהלקוח הפסיד את סכום ההשקעה. גם כאן, לכאורה הלקוח שילם סך מסוים ונכנס להימור בו יש סיכוי להפסיד את כל הסך או להרוויח סכום גדול ממנו.

דוגמא שלישית היא אדם שקונה שטר חוב מחברו (בסכום נמוך מההתחייבות שכתובה בשטר). גם כאן יש סוג של הימור, אם יהיה אפשר לפרוע את השטר הקונה הרוויח, ואם לא הקונה יפסיד את הסכום ששילם על השטר (ומוכר השטר ירוויח סכום זה).

במבט ראשון נראה שהנידונים בסוגיות אלו דומים למשחק בקוביא והימורים. אלא שיש הבדל מהותי ביניהם. בשלושת המקרים הללו נעשה קניין של חפץ שיש לו ערך. אמנם הערך עדיין לא קבוע אך צד אחד שילם כסף וקיבל תמורה עבורו. בהימור קלאסי לא נעשה שום קניין אלא מדובר על התחייבויות עתידיות. מכאן גם נובעת הבעייתיות שלו, האם אדם קונה (או מקנה) בלב שלם דברים עתידיים המוטלים בספק?

מכאן אנו מגיעים לשאלת ההגרלות של מפעל הפיס, האם כשאדם משלם על כרטיס הגרלה הוא מיד קונה ערך כלשהו (בדמות תוחלת הרווח או אולי ערך הכרטיס עצמו) ואז המקרה איננו דומה למשחק בקוביא או שמא התשלום הוא רק על ספק רווח עתידי ובאמת אין גמירות דעת בקניית כרטיס הגרלה כזה? אולי יש צדדים אחרים אשר מהם אפשר ללמוד על השוני או הדמיון בין כרטיס ההגרלה לבין המשחק בקוביא?

⁹ ברצוני להודות לרב ד"ר מיכאל אברהם על חידוד ההבדל בין המקרים.

דעת הפוסקים האחרונים שנשאלו על הגרלות כעין מפעל הפיס

הרב עובדיה הדאיה (שו"ת ישכיל עבדי ח, יורה דעה ה) **התיר להשתתף בהגרלה** מהטעמים הבאים:

- א. מי שנותן את הכסף במקרה של זכייה (מפעל הפיס) אינו מפסיד דבר. מקרה זה איננו דומה לשני מהמרים שהמפסיד ביניהם צריך לשלם את הכסף מכיסו הפרטי ובמידה והוא צריך לשלם סכום כסף גבוה הוא לא מקנה בלב שלם. מה שאין כן במקרה של הגרלת הפיס בו מפעל הפיס מרוויח בכל מקרה סכום גדול מההגרלה ולכן מקנה בלב שלם את הזכייה. הרב הדאיה מוסיף ואומר שכך גם נוהגים לגבי הגרלה על קניית ספר תורה. כל מגריל נותן סכום מסוים ובסופו של דבר אחד מהם זוכה בספר ואין בליבו של המוכר כלום על האנשים מפני שכאמור, הוא רק מרוויח מההגרלה הזו.¹⁰
- ב. מלבד טעם זה, הרב הדאיה הביא את דעת הרמ"א שהובאה לעיל המתירה לשחק במידה ולמשחק יש אומנות אחרת. על פי שיטה זו הוא מסיק שכאשר אסרו משחק בקוביא זה דווקא כאשר עוסקים בקוביא כל היום, אך בנידון דידן המהמר רק משתתף בהגרלה ותו לא.

בסיכומו של דבר הרב הדאיה כותב כי אינו רואה שום חשש בזה ואדרבא יש בזה מצוה כי שמע שבעלי מפעל הפיס תורמים מהכסף למוסדות חסד ועוזרים לבנות בנינים וכדו' הרי שעושים מכסף זה מצוות, ובשורה התחתונה כותב הרב: **"ולכן יש להתיר בשופי והדברים ברורים"**.

בהמשך התשובה מופיעה הבהרתו של שואל השאלה כי התכוון לטוטו ולניחוש תוצאות משחקי כדורגל שמשחקים בשבת, ועל כך עונה הרב כי יש לאסור את זה מצד מסייע לעוברי עבירה ומוסיף: "ויכול להיות שגם בחול יש לאסור מטעם לא תנחשו". ויש לעיין מה סיבת ההבדל בין ניחוש תוצאות משחקים בימות החול לבין הגרלת הפיס שאותה התיר הרב.

הרב עובדיה יוסף נשאל גם הוא אודות קניית כרטיסי הגרלה של מפעל הפיס. הרב בתשובתו (שו"ת יביע אומר ז, חושן משפט ו) מקיף כדרכו בקודש את כל הסוגיה ומסקנתו היא שהרמב"ם פוסק כרמי בר חמא, שמשחק בקוביא הוא אסמכתא וגזל מדרבנן (כפי שכבר הזכרנו בדעת הכסף משנה ברמב"ם) ואילו בטעם המשנה שלנו פוסק כרב ששת, מפני שאינו עוסק ביישובו של עולם. אמנם, על פי דברי התוספות וסיעתו,

¹⁰ אך צ"ע האם כשאדם מפסיד בהגרלה הוא גם מקנה בלב שלם את הכסף למפעל הפיס? ייתכן שמכשיל את המפעל בגזל או אפילו ייתכן שכסף זה מגיע לזוכה אחר שבעצם גוזל אותו? בהמשך יש התייחסות לנושא זה.

הסוברים כדברי הגמרא בדף כ"ו ע"ב שנפסקה הלכה כרבי יהודה, ואם יש לו אומנות אחרת כשר לעדות, נראה שיותר לשחק בקוביא. אמנם מצאנו במסכת שבת (קמ"ח ע"ב) איסור בדבר אך צריך לומר שהוא רק כאשר המהמרים לא הניחו את המעות על גבי הדף על מנת להקנות את המעות. מרן בשולחן ערוך הולך אחר שיטת הרמב"ם שחכמים אסרו משחק בקוביא משום גזל, והעובר על כך הרי הוא גזלן מדבריהם, ואילו הרמ"א הביא את דעת המרדכי להלכה, שבמקרים שאין הדבר בידו כלל, ולא ביד אחרים, כגון משחק בקוביא וכיו"ב, האדם מקנה את הכסף מספק, ולכן, אם המעות מוכנות על הדף מותר לשחק.

בסיכומו של דבר הרב עובדיה יוסף מסיק כי השתתפות בהגרלת מפעל הפיס דומה למשחק בקוביא ולכן על פי דעת מרן והרמב"ם **אסור להשתתף בהגרלה**, ורק **לפי הרמ"א יש מקום להתיר**, אלא שבכל אופן כותב הרב כי דבר זה הוא מכוער ומתועב ומשוקץ ורבים חללים הפיל ועצומים כל הרוגיו.

בתשובתו הרב דוחה את ההשוואה שעשה הרב הדאיה בין מפעל הפיס להגרלה על קניית ספר תורה מפני שהאדם הזוכה בהגרלה על ספר התורה זוכה בספר עצמו כאשר הוא עודנו שייך לבעליו ובעליו נותן אותו ברצון לזוכה (שהרי כבר הרוויח הרבה כסף מכספי המשתתפים). מה שאין כן בנידון דידן, הזוכה מקבל את הכסף שנתנו המשתתפים מכספם הפרטי ולכן זהו גזל מדבריהם. לעניין פסיקת הרמ"א, אשר מתיר לשחק בקוביא (כשיש לאדם אומנות), כותב הרב עובדיה יוסף שאמנם לעניין עדות זוהי גם דעת מרן, אך על כל פנים יש כאן איסור גזל מדרבנן ורק לדעת הרמ"א יש להתיר, אך הוא קיבל על עצמו את הוראות מרן.¹¹

לאחר שפורסמה תשובה זו פנתה הנהלת מפעל הפיס **לרב אברהם שפירא** (תחומין ה' עמוד 301) על מנת שיפסוק בעניין הגרלת מפעל הפיס. לעומת הרב עובדיה יוסף, אשר משווה את הגרלת מפעל הפיס למשחק בקוביא, הרב שפירא עושה הבחנה בין הגרלת מפעל הפיס לבין המחלוקת בשולחן ערוך לגבי משחק בקוביא. משחק בקוביא שאסרו הוא כאשר הכסף מונח לפני האדם, ועל זה גופא האדם מטיל גורל - מי יקבל את הכסף

¹¹ יש לציין כי בכתבה שהתפרסמה ברשת (<https://www.kikar.co.il/haredim-news/214693>) נראה כי הרב עובדיה יוסף חזר בו מפסיקתו וכך נכתב שם: "הראשון לציין (בנו, הרב יצחק יוסף) סיפר על דעתו ההלכתית של מרן הרב עובדיה זצוק"ל בנוגע להשתתפות בהגרלות של מפעל הפיס. לדבריו, בתחילה הוא הסתייג מרכישת כרטיסי הגרלות של מפעל הפיס אך בשנים האחרונות סיפרו לו שמפעל הפיס עוסק בחסד, מסייע לבתי חולים, תלמידי חכמים, עוסק בהקמת בתי כנסיות, מקוואות טהרה ועוד דברים טובים. ואמר שאדם שקונה כרטיס של מפעל הפיס, אפילו יודע שהוא לא יזכה, זה הולך לצדקה ולכן יש לו על מה לסמוך". וכן בקובץ ויען שמואל (חלק ט"ו עמודים תח-תט) נכתב בשם שלושה עדים (מזכירו, עוזרו וחתנו) כי הרב עובדיה יוסף חזר בו. וכן אמר לי הרב גדעון בן משה. לעומת זאת, בנו הרב אברהם יוסף כתב בתשובה ברשת כי הטעו את אביו לגבי מטרות התרומה ועל כן הפסק שכתב בספרו יביע אומר הוא הקובע (<http://shut.moreshet.co.il/shut2.asp?id=185860>).

הזה? לכל אחד מהמשתתפים יש ספק שמא הוא יזכה בכסף ולכן אף אחד לא גומר ומקנה בלב שלם. לעומת זאת, כאשר אדם נותן כסף למפעל הפיס הוא יודע שהכסף לא יוחזר אליו ולכן מפעל הפיס זוכה בכסף לחלוטין. לכן אין חשש שמא הוא לא התכוון להקנות את הכסף בלב שלם, אלא שהאדם מקווה שאולי הכסף הזה יגרום לו רווח כפול ומכופל לאחר כמה ימים. הרב מדמה את הנידון להשקעה בעסק. אדם שמשקיע סכום כלשהו בעסק מקווה שלאחר זמן מסוים הכסף יניב רווחים. אך גם אם הוא הפסיד את הכסף זה לא הופך את ההשקעה לגזל. סברה נוספת שהרב מעלה היא שבעת קניית כרטיס ההגרלה האדם מקבל תמורה שוות כסף לתשלום (תעודת הגרלה) ויש לה ערך כי ניתן למכרה לאחרים. כמו כן, גם ספרדי יכול למכור אותה לאשכנזי (שלגביו לכולי עלמא אין איסור משחק בקוביא בנידון), ולכן פוסק הרב שאין בכך משום איסור משחק בקוביא.

חלק מהעקרונות המופיעים בתשובתו של הרב שפירא ניתן לראות גם בתשובתו של הרב מנשה קליין (שו"ת משנה הלכות טו, קעו) שאומר כי מי שמשלם עבור ה'מספרי' (מסתבר שהכוונה לתעודת ההגרלה שהרב שפירא הזכיר) בעצם מניח את מעותיו על קרן הצבי, אך בו בזמן הוא גם מקבל תמורה מיידית לכסף בדמות כרטיס עם המספר שלו. מעבר לתמורה זו יש עוד זכות לכרטיס, דהיינו, הפרס הגדול. זוהי מתנה שהוא מקבל, מעבר לתמורה שהוא קיבל עבור כספו, ולכן זה לא דומה למשחק בקוביא. כך הרב מיישב את מנהג העולם אשר משתתפים בהגרלת הפיס ומשמע מדבריו שתשובתו באה ליישב גם את דעת ההולכים אחר מרן המבחר מפני שבתחילת התשובה הוא כותב בפשטות שלפוסקים כרמ"א אין איסור בהשתתפות הגרלת מפעל הפיס וזו לא אסמכתא.

הרב משה שטרנבוך (תשובות והנהגות ד, חושן משפט שיא) מתיר להשתתף בקניית כרטיס הגרלה גם לספרדים הפוסקים כדעת מרן המחבר ומסביר מדוע השתתפות בהגרלה אינה דומה לאסמכתא:

א. כרטיס הגרלה הינו שווה כסף וקנייתו דומה להשקעה בכל עסק מאחר ויכול למכור אותו ולקבל את שווי ולכן אין בזה חשש אסמכתא. רק אם ההגרלה היא באופו שהמפסיד צריך לשלם תשלום נוסף אחרי שהפסיד יש דין אסמכתא.¹²

ב. אסמכתא שייכת דווקא כשמספר אנשים נמצאים יחד ואחד מתוכם מנצח ואז המפסיד מצטער שכספו הולך לחברו ויש חשש שלא נותן את הכסף בלב שלם.

¹² ואם לא שילם על הכרטיס לפני ההגרלה ייתכן שיהיה אסור אך יש לומר שהמוכר הלווה לו כסף לטובת ההשתתפות בהגרלה ועל כן זה לא תשלום נוסף לאחר ההגרלה.

מה שאין כן כשמוכרים את כרטיסי ההגרלה בכל המדינה ואין קשר בין המשתתפים בהגרלה. במקרה זה הקונה גומר בדעתו להשתתף בהגרלה בלב שלם גם אם יפסיד.

ג. באסמכתא האדם סומך על כך שהדברים יסתדרו כרצונו ולטובתו וכשלא מצליח אז לא מקנה את הכסף בלב שלם. מה שאין כן כשיודע שהסיכויים לזכייה הם קלושים מאוד הוא מוכן לשלם תשלום פשוט עבור סיכוי לזכייה גבוהה מאוד.

ד. בהגרלה בה התשלום על ההגרלה הולך לצדקה יש מקום לומר שהמפסיד מנחם את עצמו שהכסף הלך לצדקה ולכן לא יהיה דין אסמכתא.

הרב יעקב אריאל (שו"ת באהלה של תורה א, קיא) מתיר להשתתף בהגרלת מפעל הפיס גם לשיטת הרמב"ם, אשר נפסקה על ידי מרן, משתי סיבות עיקריות:

א. אפילו אם הקונה נוהג כמרן, מפעל הפיס לא חייב לנהוג כמרן אלא יכול לנהוג כרמ"א אשר מתיר משחק בקוביא כפי שראינו לעיל. ממילא, הקונה לא מכשיל את מפעל הפיס בגזל בקבלת התשלום עבור הכרטיס. וכן לאידך גיסא, מותר לו לזכות בהגרלה כי המפעל נותן לו את הכסף בלב שלם ואינו סבור שיש כאן אסמכתא.

ב. לאחר שקוני הכרטיסים שילמו את דמי הכרטיס, המפעל מחלק חלק קצוב מהכנסותיו לבעלי הכרטיסים על פי הגרלה. מכיוון שסכום זה, המיועד לזוכים, הוא קצוב מראש מטעם המפעל והוא רק מחלק אותו לפי הגרלה אין כאן אסמכתא כלל ומותר לקונה לזכות בהגרלה לכולי עלמא. כלומר, אין חשש שהכסף המגיע לידי הזוכה הגיע באופן ישיר ממשותף בהגרלה שלא נתן את הכסף בלב שלם. במקרה של הפסד בהגרלה אין אסמכתא מכיוון שהקונה כבר נתן את הכסף על דעת שייכתן והוא לא יזכה (בדומה לנימוקו הראשון של הרב שפירא).¹³

אולם, הרב מסייג את דבריו ואומר כי הדבר מותר רק בגבול ידוע. שאם הקונה מבזבז סכום גבוה על מנת לרכוש שטרי גורל והוא מכסה את הוצאותיו מזכיותיו, נמצא שפרנסתו תלויה בשטרי הגורל. במקרה כזה הוא נכנס לכלל חשש שזאת היא אומנותו

¹³ בדברים שבעל פה שמעתי שהרב אמר שאם האדם מתכוון לתת צדקה בקניית כרטיס ההגרלה נראה שיהיה מותר להשתתף בהגרלה גם לשיטת הרב עובדיה יוסף.

ואז גם לשיטת הרמ"א הדבר אסור. יתכן שבזבוז חומש מהכנסותיו לצורך זה הוא הגבול.

סיכום

דעת השולחן ערוך הינה שיש איסור גזל מדרבנן לשחק בקוביא מאחר שהמפסיד לא נותן את הכסף בלב שלם. לעומת זאת, דעת הרמ"א הינה שקיים איסור דווקא כשזו אומנותו היחידה של המשחק.

הרב עובדיה יוסף כתב כי הגרלה במפעל הפיס מוגדרת כמשחק בקוביא ועל כן היא תהיה אסורה לספרדים מחמת גזל דרבנן. מובא בשם כמה מתלמידיו כי הוא חזר בו מפסיקתו מאחר שהוסבר לו שהכסף הולך לתרומה.

הפוסקים הביאו מספר סיבות מדוע אין לדמות את ההגרלה למשחק בקוביא ולהתיר זאת גם לשיטת מרן המחבר:

- א. מפעל הפיס אינו מפסיד דבר מההגרלה ולכן אין חשש גזל.
- ב. מפעל הפיס יכול לנהוג כרמ"א ולא כשולחן ערוך וממילא אין כאן חשש גזל או הכשלת המפעל בגזל.
- ג. הקונה כרטיס הגרלה לא מצפה שהתשלום יוחזר אליו.
- ד. הקונה מקבל תמורה מיידית שוות כסף (כרטיס ההגרלה) ולכן נותן את כספו בלב שלם.
- ה. הקונה לא מכיר את שאר המשתתפים בהגרלה ולכן גומר בדעתו לשלם גם אם יפסיד.
- ו. סכום הזכייה מועבר לזוכה מקצבה מיוחדת של מפעל הפיס ולא מתשלום ישיר של משתתף אחר בהגרלה.

גם לשיטת המתירה לקנות כרטיסי הגרלה הדבר מותר בגבול ידוע ומדוד של הוצאות על מנת שלא ייכנס לחשש שמתפרנס מהקוביא שאז לכולי עלמא יהיה אסור ואף יפסל לעדות (שולחן ערוך חושן משפט לד, טז).